

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Ігор КОНДРАТЬЄВ

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин,
Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г.Шевченка
(Чернігів, Україна), kondratt1972@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0696-2254>

Остерське староство у другій половині XVI – на початку XVII ст.: формування системи земельних володінь

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.068>

УДК: 94(477.51)«15/16»

Анотація. Мета дослідження – розкрити процес формування системи земельних володінь на території Остерського староства у другій половині XVI – на початку XVII ст. та визначити роль у ньому старостинської влади. **Методика** спиралася на використання проблемно-хронологічного, історико-генетичного, історико-порівняльного й логіко-теоретичного методів. Проблемно-хронологічний метод убачає систематизацію фактів у хронологічній послідовності, що дозволяє реконструювати історичні події з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків. Історико-генетичний підхід дозволив висвітлити регіональну специфіку формування системи землеволодінь на теренах Остерського староства. Використання історико-порівняльного підходу дало можливість реконструювати еволюцію земельних відносин за хронологічним і територіальним принципом. **Наукова новизна.** Вперше здійснено спробу комплексної реконструкції процесу формування системи земельних володінь на території Остерського староства у другій половині XVI – на початку XVII ст., зокрема розкрито роль старостинської та королівської влади, простежено динаміку й регіональну специфіку. **Висновки.** У другій половині XVI – на початку XVII ст. тривало формування системи земельних володінь Остерського староства Київського воеводства. Найбільші масиви земель були роздані старостами Лавріном та Михайлом Ратомськими. Осадження населених пунктів, більшість з яких надавалися на ленному праві, перебувало у прямій залежності з потребами військової організації регіону. В цей період фіксується значний вплив шляхти з Волині та Київщини. Активне проникнення польської аристократії розпочалося лише з перших десятиліть XVII ст., коли Остерщина перестала бути прикордонною з Московською державою територією.

Ключові слова: Остерське староство, земельні пожалування, система земельних володінь, Лаврін Ратомський, Михайло Ратомський.

Процес формування системи землеволодінь на території Остерського староства Київського воеводства Речі Посполитої не був обійдений увагою дослідників, адже володіння землею визначало соціальний і правовий статус господарів, земля подеколи була не лише економічним, але й політичним ресурсом. Історія земельних маєтностей

ставала основою для розгляду колонізаційних процесів залюднення та освоєння територій. Ще 1881 р. побачила світ книжка М.Александровича, яка й по сьогодні не втратила своєї актуальності¹. Із праць з історії суміжних з Остерщиною теренів згадаємо студії Е.Рулікowsького². Остерську волость досліджував П.Клепатський³. Історик-краєзнавець О.Бузун, спираючись на розвідку М.Александровича, навів чимало самостійних узагальнень і спостережень⁴. Соціальну боротьбу в Острі на рубежі XVI–XVII ст. розглянули В.Брехуненко та М.Ковальський⁵. Серед концептуальних для нас досліджень згадаємо доробок Н.Яковенко, де знаходимо чимало сюжетів з історії остерського боярства⁶, а також В.Бобінського й П.Кулаковського. У монографії В.Бобінського містяться відомості про окремі королівські пожалування та старостинські надання, згадано частину землевласників регіону⁷. П.Кулаковський, вивчаючи проблему формування кордонів Чернігівського воєводства, серед іншого, приділив значну увагу складанню земельних майнових комплексів⁸. Проблема експансії польської шляхти на руські землі від Люблінської унії до середини XVII ст. розкривається в дослідженні Г.Литвина⁹. У 2016 р. в Україні було видано його працю, що стала помітним явищем історичної полоністики. Але незнання регіональної специфіки та районування подекуди призводить до помилок. Села Остерського староства Євминка, Крехаїв, Літки, Виповзів зазначені автором належними не до сучасної Чернігівської, а до Черкаської обл.¹⁰

Як бачимо, чимало аспектів обраної нами проблеми знайшли часткове відображення в історіографії, але комплексне дослідження з цього питання на сьогодні відсутнє. Згадаємо і про обрані хронологічні межі. Нижня (середина XVI ст.) обумовлена змінами, викликаними Люблінською унією 1569 р., верхня – завершенням війни з Московською державою 1609–1618 рр. Втрата Остерським староством прикордонного статусу активізувала процеси міграції польської аристократії та значно змінила наявні володільницькі конфігурації (цей період безсумнівно заслуговує окремої розвідки). У той час старостинський уряд в Острі майже 70 років (із перервами) утримували представники родини Ратомських – Костянтин (1552–1562 рр.), його син Лаврін (1566–1593 рр.) та онук Михайло (1594–1626 рр.). Отже мета цієї статті – проаналізувати загальні тенденції розвитку системи земельних володінь Остерського староства в означений період.

У 1471 р. було створене Київське воєводство, військовими центрами регіональної організації якого стали київські «городки». Одним із волосних осередків став й Остерський замок, де будувалися оборонні споруди, а в навколишніх селах виконувала військову службу дрібна боярська людність. Наприкінці XV ст. Остерщина стає володінням княгині Марії-Марини Трабської, доньки князя Митька Секири, остерського володільця кінця XIV – першої половини XV ст.¹¹ Близько 1522 р. Трабська

¹ Александрович М.Н. Остерский уезд. – Вып.1: Историческое описание. – К., 1881. – 110 с.

² Rułkowski E. Opis powiatu Wasilkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym. – Warszawa, 1853. – 245 s.; *Idem*. Opis powiatu Kijowskiego. – Warszawa; Kijów, 1913. – 209 s.

³ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. – Одесса, 1912. – 599 с.

⁴ Бузун О. Історія Остерщини (нарис історії). – Чернігів, 2010. – 112 с.

⁵ Брехуненко В.А., Ковальський М.П. Соціальна боротьба в місті Остер наприкінці XVI – початку XVII ст. // Питання історії Придніпров'я: Масові та суспільно-політичні рухи. – Дніпропетровськ, 1990. – С.13–23.

⁶ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 2008. – 472 с.

⁷ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy: Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. – Warszawa, 2000. – 599 s.

⁸ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої: 1618–1648. – К., 2006. – 496 с.

⁹ Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – Warszawa, 2000. – 224 s.

¹⁰ Литвин Г. З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – К., 2016. – 616 с.

¹¹ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. – С.236–237.

передала Остер своєму родичу Ольбрихту Гаштольду. Вказуючи на відсутність прямих нащадків («nic na sie u na potomki swe tam nie zostawuiąc»), вона віддала все, включаючи «добра Остерські» («dobra Ostr»), йому¹². У 1539 р. Гаштольд склав заповіт. По його смерті Остер був визнаний виморочним володінням¹³.

Місто стає центром староства, а київські воєводи призначають сюди своїх намісників. П.Клепатський наводив дані про остерського намісника Януша Юрійовича Гольшанського, котрий посідав цей уряд у 1542 р.¹⁴ В.Бобінський, без прив'язки до дати, згадував остерським старостою князя Дубровицького¹⁵. Очевидно, що в обох випадках йшлося про одну й ту саму людину – Івана (Януша) Юрійовича Дубровицького-Гольшанського, київського воєводу в 1542–1544 рр.¹⁶ У праці П.Клепатського також згаданий остерський державця Петро Корсак, який начебто тримав цей уряд у 1538–1548 рр.¹⁷ Але Остер перейшов у підпорядкування київських воєвод лише по смерті О.Гаштольда, до того ж знаємо старост Остра від 1542 р. Згадка про П.Корсака міститься в матеріалах ревізії 1552 р., де зазначалося, що той у 1551 р. взяв платню з каравану московських купців¹⁸.

28 квітня 1552 р. Сигізмунд II Август надав у «держаньє» Остерський замок господарському дворянину Звіру Львовичу¹⁹. Польські дослідники ототожнюють його з Олександром Дмитровичем Тишкевичем, але зазначають, що Звір Львович був остерським намісником у 1563 р. Відомо, що він щонайменше у 1561–1564 рр. був київським городничим²⁰. Остерський уряд Звір Львович втратив того ж таки 1552 р., адже в матеріалах ревізії остерським старостою згадано вже Костянтина Ратомського²¹.

Згадка про чотирьох остерських старост за нетривалий період (десять років) – Я.Гольшанського (Гольшанського-Дубовицького; 1542 та 1546 рр.), П.Корсака (1552 р.), Звіра Львовича (О.Д.Тишкевича (?); 1552 р.), К.Ратомського (від 1552 р.), свідчить про практику надання старостинського уряду на короткий час, як це було у сусідньому Чорнобилі, а до 1500 р. й в Путивлі²². Після 1552 й до 1626 р. (за винятком 1562–1566 й 1593 рр.) уряд остерського старости тримали представники родини Ратомських.

У 1562–1566 рр. остерським старостою був Філон Семенович Кміта-Чорнобильський²³. Уважається, що саме події 1562 р. принесли йому

¹² Lietuvos Metrika. – Knyga №1 (1380–1584). – Vilnius, 1998. – P.97.

¹³ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.16–17; Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. – С.240.

¹⁴ Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. – С.237.

¹⁵ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.232.

¹⁶ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.232; Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. ... – С.360–361.

¹⁷ Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. – С.237.

¹⁸ Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – Ч.VII. – Т.I. – К., 1886. – С.595; Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.74.

¹⁹ Lietuvos metrika. – Knyga №37 (1552–1561): Užrašymų knyga №37. – Vilnius, 2011 – P.91.

²⁰ Urzędnicy województw Kijowskiego i Czernihowskiego XV–XVIII w.: Spisy // Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII w. – Т.3. – Zesz.4. – Kórnik, 2002. – S.28.

²¹ АЮЗР. – Ч.VII. – Т.I. – С.592; Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.71, 73.

²² Владимирский-Буданов М. Украинские староства в первой половине XVI в. // АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V. – К., 1907. – С.12–13; Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. – С.237; Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. – Кн.30 (1480–1546). Кніга запісаў 30 (копія канца XVI ст.). – Мінск, 2008. – С.202, 213–214.

²³ Однороженко О. Шляхетська геральдика Київської землі XV – першої половини XVII ст. за архівними джерелами та матеріалами сфрагістичної колекції музею Шереметьєвих // Сфрагістичний щорічник. – Вип.ІІ. – К., 2012. – С.107; Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Т.11: Ziemia ruskie Korony: Województwo kijowskie oraz uzupełnienia do tomów 1–10. – Vyd.2. – Wrocław, 1997. – S.168–169; Polski Słownik Biograficzny. – Т.XIII. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967/1968. – S.88–89.

загальнодержавне визнання, коли він, як остерський староста, розгромив загіг чернігівського воеводи, перейшов у наступ та спалив передмістя Чернігова²⁴.

У 1566 р. Ф.Кміту було надано «вічним правом» сусідній Чорнобиль. У тому ж році остерським старостою став Лаврін Ратомський (К.Хлаповський помилково відносить початок його старостування до 1587 р.²⁵). Пожалування було зроблене 20 березня 1566 р. «Дворанин и ротъмистр» Л.Ратомський отримав привілей Сигізмунда II Августа на Остерське староство. У документі зазначалися як його особисті («дознавши службъ и верности»), так і здобутки його батька К.Ратомського («отец его небощикъ Костентин Ратомъский будучи у воисках наших и на поселствах ордынских»)»²⁶.

Саме від часів Лавріна Ратомського до нас дійшли відомості про земельну політику старост на Остерщині. Його урядування (1566–1593 рр.) частково припало як на період правління Сигізмунда II Августа (1548–1572 рр.), так і Стефана Баторія (1576–1586 рр.), що характеризувався розквітом ленної форми шляхетського землеволодіння, яке передбачало право успадкування землі в межах роду за чоловічою лінією. Поширеними були пожалування у «доживотне» тримання та пожалування до «волі й ласки господарської». За підрахунками А.Блануци, за Сигізмунда II не менше 65% усіх королівських пожалувань надані саме на умовах ленного тримання²⁷.

На Остерщині був осаджений чималий контингент остерського боярства. Уявлення про чисельність цієї верстви дають більш пізні документи. У 1663 р. в королівській апробації Яна II Казимира згадано більше сотні остерських бояр. Знаходимо тут прізвища Барановських, Беремицьких, Борземіченків (Борзниченків), Бороздів, Гарбузів, Гирь, Гломазд, Гуляницьких, Єрченків, Жуків, Козарів, Ласків, Лосів, Пальчиків, Тетерь, Штомів-Біликів та ін.²⁸

Л.Ратомський активно роздавав численні остерські «пустки» як дрібному місцевому боярству, так і прийшлій шляхті. Особисто йому належало с. Козар (Козари), яке знаходилося на московському кордоні²⁹.

До 1572 р. Федір Тиша-Биковський, один із найзаможніших власників Київського воеводства, заволодів в Остерському старостві селом Воропаїв. Після його смерті маєтностями опікувалась удова, а з набуттям повноліття вони перейшли до синів Олександра й Василя. По смерті першого в 1613 р. майно розподілили між Василем і синами Олександра – Адамом та Яремою. Усі набуті маєтності вони ділили між собою навпіл³⁰.

У 1578 р. остерська шляхта отримала низку монарших привілеїв. Згадаємо, що того року московське військо зазнало поразки в битві під Венденом (м. Цесіс, Латвія). Так, 3 березня шляхтичі Биковські (Тиші-Биковські) затвердили за собою королівським пожалуванням «отчизне» право на с. Лутаву під Остром³¹. 10 липня привілей Стефана Баторія отримав виходець із Волині Ян Жилинський, який заволодів

²⁴ Березенко Б., Лукін Д. Лист-угода між Філоном Кмітою Чорнобильським та братією монастиря святого Миколи Пустинського (1585) // *Ukraina Lithuanica*. – Т.4. – К., 2017. – С.221; *Ігнатенко І.* Чернігівщина в Лівонській війні // *Сіверянський літопис*. – 2019. – №1. – С.24–27, 29.

²⁵ *Chłapowski K.* Starostowie niegrodowi w Koronie: 1565–1795 (Materiały źródłowe). – Warszawa, 2017. – S.194.

²⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. – Т.I. – Warszawa, 1880. – S.751; *Lietuvas Metrika*. – Кнуга №51 (1566–1574); *Užrašymų knyga №51*. – P.34–35; *Блануца А.* Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.). – К., 2017. – С.332.

²⁷ *Блануца А.* Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.). – С.333, 357.

²⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.220. – Арк.193–196.

²⁹ Там само. – Спр.204. – Арк.7 зв. – 8.

³⁰ *Літвін Г.* З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.273; *Bobinski W.* Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.232.

³¹ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.195. – Арк.2–4.

селом Бодзінковичі (Боденьки) та здобув права на «замкове» озеро Вербілово³². 23 серпня Я.Жилинський (Зелінський) за ще одним королівським актом став власником с. Ялмінка (Євмінка) Остерського староства (Г.Литвин помилково відносить це надання до 1579 р.)³³. У 1579 р. Станіслав (?) Клопоцький заволодів Виповзовом³⁴.

На згадане село Лутаву, що перебувало у володінні Биковських (Тиш-Биковських), претендували Клопоцькі, котрі подали на посесорів у суд. 26 січня 1580 р. судді вирішили відкласти розгляд цієї справи³⁵. Наступного року ротмістр Клопоцький намагався винести питання неправомірного заволодіння Лутавою Биковськими на загальнодержавний сейм. Своєю чергою Биковські продовжували апелювати до «діничного» та «отчизного» характеру цього володіння³⁶. Маєтність очікувано вдалося вибороти Тишам-Биковським, які 14 травня 1581 р. отримали від Стефана Баторія «данину» на Лутаву. Село було визнано «дедичним» із правом його «держати» й «уживати»³⁷. Десь у 1580–1590-х рр. Лутава на правах діничного володіння була затверджена за Федором Проскурою Суцанським та Юрієм Ясинським³⁸. За даними В.Бобінського, вже на початку XVII ст. питання належності Лутави розглядалося за справою між Тишами-Биковськими та Яничем (Jeniczóm) Бистрицьким, а 1628 р. поселення перейшло до Єжи (Юрія) Ясинського³⁹. Того ж року люстратори зазначили володарями Лутави земського писаря Теодора Проскуру-Суцанського та Юрія Ясинського⁴⁰. Якийсь його родич Якуб Ясинський тоді ж отримав від остерського старости Ереміана Залеського право осадити фільварок над р. Дорогінка⁴¹.

Серед вихідців із Волині, що переселилися до Остерського староства, помітним власником став Вацлав Вільгорський. На думку Г.Литвина, це був одних із перших «прийшлих» панів у Київському воєводстві після 1569 р. Походив із середньопомісної волинської шляхти, був одним зі службовців К.Острозького. Близько 1580 р. отримав в Остерському старостві Крехаїв і Боденьки⁴². Співволодільцем с. Крехаїв був Якуб Велебновський. 5 серпня 1585 р. до справ королівської канцелярії внесений «консенсус», за яким останній уступив Крехаїв та озеро Вербілово з іншими «добрами» «шляхетному» Єзерському на «доживотному» праві⁴³.

Укольський ґрунт, що знаходився на вододілі річкових басейнів Остра та Удаю, наприкінці XVI ст. належав остерському бояринові Яску Шульзі⁴⁴. На Укольщині виникло с. Жукин (зараз Вишгородський р-н Київської обл.), засновниками якого були бояри Жуки (Жукинські). У 1580–1590-х рр. вони називали цю маєтність «отчиною»⁴⁵. За даними М.Александровича, згодом вони отримали на село грамоту від старости Михайла Ратомського⁴⁶.

³² Там само. – Спр.216. – Арк.163 зв. – 164.

³³ Там само. – Арк.176–176 зв.; Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.195–196.

³⁴ Ibid. – S.199.

³⁵ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.195. – Арк.265 зв. – 267 зв.

³⁶ Там само. – Арк.419 зв. – 420 зв.

³⁷ Там само. – Арк.449–450.

³⁸ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.25; Бузун О. Історія Остерщини (нарис історії). – С.44.

³⁹ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.232.

⁴⁰ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.89; Бузун О. Історія Остерщини (нарис історії). – С.89.

⁴¹ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (далі – ВРАУ-PAN Кр.). – Rkp.263. – S.15–16.

⁴² Litwin H. З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.270, 297; Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.195.

⁴³ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.198. – Арк.44–44 зв.

⁴⁴ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої... – С.255.

⁴⁵ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.25.

⁴⁶ Там же. – С.26.

У 1580 р. Толкачам (гілка роду остерських бояр Жукинських) було надане с. Дівиця⁴⁷. Толкачі були співвласниками Укольського ґрунту та частини Жукина. Пізніше ґрунт перейшов до Я.Шульги. 10 липня 1597 р. Жукин із ґрунтом Укол та Красне був наданий Хомі Курцевичу як «доживотний» лен («на землі боярські з назвою Уков (Укол)»). Зазначалося, що на цьому ґрунті було оселене с. Кобиздь (Кобижча)⁴⁸. У 1600 р. Жукинський скаржився на Олександра та Василя Тиш-Биковських і на Яска Балику за розорення ними Жукинського ґрунту. На досягнення компромісу пішло майже два роки⁴⁹.

У 1585 р. неподалік села Ялмінкі (Jałminki), що перебувало у володінні черкаського ротмістра пана Зелінського (Жилінського)⁵⁰, бояри Беремицькі заснували свій хутір. Імовірно, це відбулося в однойменному урочищі Беремицьке. До земельного комплексу с. Євмінки також належало урочище Мірень, Тарасів Ріг та Купрійцеві Млини⁵¹. Володіння були розкидані по обох берегах Десни. Від середини XVIII ст. маємо згадку, що навпроти Євмінок була «Пуща», яка відносилася до села («к оному селу Евмінки по той стороне Десни находится Пуща»)⁵².

Я.Велебновський у 1585 р. уступив свої маєтності у с. Крехаїв «шляхетному» Єзерському⁵³, але якійсь володіння у Крехаєві за ним залишилися. 28 серпня 1602 р. Я.Велебновський відступив села Боденьковичі та Крехаїв «шляхетному» Андрію Вільгорському (Велигорському)⁵⁴. За даними Г.Литвина, останній володів селом у 1603–1611 рр.⁵⁵ Того ж 28 серпня остерські бояри Боденьковські уступили А.Вільгорському у с. Крехаїв два своїх двори⁵⁶. 7 листопада 1603 р. було підписано «декрет» між Вільгорськими та Воронєцькими (Вороничами) про Крехаїв, де зазначалося, що до Андрія Вільгорського він перейшов від королівського секретаря Захарія Єловицького⁵⁷. 24 лютого 1611 р. право на Боденьки отримав Василь Воронич, котрий помер 1613 р. У 1615 р. Крехаєвом володів Фелікс Криский (Kryski)⁵⁸.

5 лютого 1587 р. Л.Ратомський пожалував В.Барановському Махницю на Десні біля Олбина⁵⁹. У тому ж році «старє» село Олбин було надане шляхтичам Войцеху Барановському та Войцеху Григоровичу⁶⁰. Вірогідно, йшлося про підтвердження факту володіння цією землею Барановськими⁶¹. У 1602 р. посілість Барановських с. Олбин невдало намагався відібрати хтось із Григоровичів. Робилося це за згодою остерського старости Михайла Ратомського. Згадане село належало цій родині ще в XIX ст.⁶²

⁴⁷ *Bobiński W.* Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.232; *Бузун О.* Історія Остерщини (нариси історії). – С.92.

⁴⁸ *Бузун О.* Історія Остерщини (нариси історії). – С.90; *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої... – С.255.

⁴⁹ *Bobiński W.* Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.234.

⁵⁰ АЮЗР. – Ч.VII. – Т.III. – К., 1905. – С.26.

⁵¹ *Александрович М.Н.* Остерский уезд. – С.25; *Бузун О.* Історія Остерщини (нариси історії). – С.8, 44.

⁵² ЦДІАК України. – Ф.63. – Оп.2. – Спр.35. – Арк.2 зв.

⁵³ Там само. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.198. – Арк.44–44 зв.

⁵⁴ Там само. – Спр.203. – Арк.1–1 зв.

⁵⁵ *Litwin H.* Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.195.

⁵⁶ ЦДІАК України. – Ф.63. – Оп.1. – Спр.202. – Арк.127–127 зв.

⁵⁷ Там само. – Спр.204. – Арк.4 зв. – 6.

⁵⁸ *Litwin H.* Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.195–196.

⁵⁹ *Бузун О.* Історія Остерщини (нариси історії). – С.90.

⁶⁰ *Александрович М.Н.* Остерский уезд. – С.25, 37.

⁶¹ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.202. – Арк.60–60 зв.

⁶² Державний архів Київської обл. – Ф.782. – Оп.3. – Спр.136. – Арк.6; *Бузун О.* Історія Остерщини (нариси історії). – С.44, 90.

Село Чернін, яким володів чорнобильський державця Скумін Тишкевич, десь у 1580–1590-х рр. новгородський воєвода Федір Скумін затвердив за собою, отримавши привілей Сигізмунда III⁶³. У 1628 р. він доводив право на село у суді⁶⁴.

Рожнівське городище було надане старостою Л.Ратомським остерському бояринові Семену, який у подальшому взяв собі прізвище за назвою землі – Рожновський⁶⁵. В обмежуванні володінь Видубицького монастиря 1639 р. найдавнішим «рожновським владельцем» названий Семен Яцкович⁶⁶. У 1753 р. в монастирських документах згаданий Семен Яцкович Рожновський, який начебто володів Рожнами від 1550 р.⁶⁷ Утім на думку Е.Руліковського, першим носієм цього прізвища став Юрій Рожновський⁶⁸. Відомо, що Рожновському вдалося отримати на цю маєтність привілей Сигізмунда II Августа⁶⁹. 28 серпня 1576 р. Семен Рожновський надав лист ігумену Видубицького монастиря Сергію на володіння урочищами Бичач, Деснице та Красний Пісок, що знаходилися між селами Рожни і Свиноїди⁷⁰.

За даними Е.Руліковського, під час повстання К.Косинського Ю.Рожновський приєднався до козаків, за що староста відібрав у нього Рожни. Повернувшись у 1593 р. до Остра та не випросивши собі назад маєтність, Ю.Рожновський залишився при старостинському дворі⁷¹. У 1595 р. він офіційно оголосив себе нащадком князя Половця-Рожновського⁷². Вважається, що для цього вкрав якісь документи зі старостинського архіву⁷³. Ситуацією скористався київський підвоєвода (1592–1600 рр.)⁷⁴ Ян Аксак, який, чи то намагаючись послабити М.Ратомського, чи бажаючи заволодіти маєтностями, прийняв бік самозванця. Остерський староста подав позов до київського гродського суду, звинувачуючи колишнього слугу у крадіжці «мембран» (документів). Суд став на сторону Ю.Рожновського та передав йому в тимчасове користування Світильнів, Рожни, Літки. У подальшому цей акт мав підтвердити король⁷⁵. У тому ж 1595 р. Рожновському вдалося отримати королівського листа на села Рожни, Світильнів, Бердів⁷⁶. Наступного року Григорій Толкач-Жукинський звинуватив перед Люблінським трибуналом Юрія (Єжи) Половця Рожновського в розоренні його маєтку («наїзду на двір у Світильнові та грабунку»)⁷⁷. У 1603 р. Юрій Рожновський та Ян Аксак уклали угоду: «Юрій [...] Половець Рожиновський, втративши маєтність своїх предків і тепер, через бідність, будучи не у змозі її вишукувати [...] умовився з Яном Аксаком, аби той [...] клопотався про відшукання його дідівських маєтностей, за що Аксак, по відшуканню, отримає з них половину». На цій підставі Я.Аксак заволодів Світильновим, Рожнами й Літками⁷⁸. Помер С.Рожновський до 1628 р., коли С.Аксак віддав його володіння Видубицькому монастирю⁷⁹.

⁶³ Lietuvos metrika. Knyga №37 (1552–1561): Užrašymų knyga №37. – Р.419–420; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.66. – Спр.59. – Арк.23.

⁶⁴ Бузун О. Історія Остерщини (нариси історії). – С.89.

⁶⁵ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.26–27; Кленатский П. Очерки по истории Киевской земли. – С.241.

⁶⁶ ІР НБУВ. – Ф.ХІV. – Спр.5385. – Арк.3.

⁶⁷ Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря в Києві ХVІІ–ХVІІІ ст. – К., 2017. – С.458.

⁶⁸ Rulikowski E. Opis powiatu Wasilkowskiego... – S.36–37; Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.26–27.

⁶⁹ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.26–27; Кленатский П. Очерки по истории Киевской земли. – С.241.

⁷⁰ ІР НБУВ. – Ф.ХІV. – Спр.5385. – Арк.1.

⁷¹ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.26–27; Rulikowski E. Opis powiatu Wasilkowskiego... – S.38.

⁷² Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.235.

⁷³ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.26–27.

⁷⁴ Litwin G. З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.258.

⁷⁵ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.26–27.

⁷⁶ ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.197. – Арк.62–63.

⁷⁷ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.234.

⁷⁸ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.26–27; Rulikowski E. Opis powiatu Wasilkowskiego... – S.36–41.

⁷⁹ ІР НБУВ. – Ф.ХІV. – Спр.5385. – Арк.2–3.

21 травня 1593 р. брацлавський підкоморій Лаврін Пясочинський із дружиною отримав від короля право «доживотья в спокойное владение» на с. Виповзів⁸⁰ (колишнє володіння Клопоцьких). 15 червня 1598 р. король дозволив Л.Пясочинському передати «доживотное» право на «добра наши Виползов», із людьми, повинностями та «пожитками», Олександрові Пясочинському⁸¹.

Старостування Михайла Ратомського (1594–1626 рр.) повністю припало на час правління Сигізмунда III (1587–1632 рр.). Із цього періоду маємо значно більший масив поземельних документів.

Складним був процес набуття М.Ратомським батьківського уряду. 3 липня 1593 р. (М.Владимирський-Буданов помилково відносив цю подію до 1594 р.⁸²) Сигізмунд III дозволив Лавріну Ратомському передати староство синові Михайлу в «доживотье». Патроном Ратомських виступив гетьман Великого князівства Литовського Криштоф Радзивілл. М.Ратомський отримав у володіння «староство Острское зо всіми того староства приналежностями»⁸³. Однак 15 травня 1594 р. (М.Владимирський-Буданов датував цю подію 1595 р.⁸⁴) король віддав Остерське староство «на доживотное владѣніе» своєму дворянинові Себастьяну Собеському. Зазначалося, що надання було зроблене «по смерти старосты (Лавріна – І.К.) Ратомскаго»⁸⁵. Втримати посаду Собеський не зміг (можемо говорити хіба про номінальне врядування)⁸⁶, Остерське староство повернулось до М.Ратомського. У подальшому він із перестороги отримував королівські підтвердження, як це було 27 січня 1611 р. у військовому таборі під Смоленськом, де Сигізмунд III підтвердив за ним права на староство⁸⁷.

Як уже зазначалося, М.Ратомський проявив себе на ниві осадництва. За його старостування на однойменній річці було осаджене містечко Бобровиця. Якесь укріплене поселення тут існувало у другій половині XVI ст., але воно було зруйноване московським військом. 10 липня 1597 р. Сигізмунд III дозволив шляхтичу Івану Коловицькому осадити в Остерському старостві містечко Михайлів на городищі «Волынѣ» (м. Бобровиця)⁸⁸. Остерського боярина Івана Коловицького бачимо серед скаржників на старосту М.Ратомського 12 липня 1597 р.⁸⁹ 7 квітня 1598 р. І.Коловицький підтвердив своє право осадити Михайлів на «пустоші» – городищі Волине. В королівському привілеї зазначалося, що прикордонне місто страждало від нападів («час неспокою з великим князем московським»), а тому новоосаджені міщани отримували звільнення від мит⁹⁰. У 1599 р. І.Коловицький ще раз підтвердив своє право на осаду, але раптово помер і не встиг ним скористатися («только прудко умеръ, про то не осажаль»)⁹¹.

Удруге остерський староста М.Ратомський «осадив» Бобровицю в 1601–1602 рр. Повторне заснування міста було зроблене для отримання пільгового безподаткового

⁸⁰ ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.200. – Арк.65 зв. – 66.

⁸¹ Там само. – Спр.202. – Арк.5–5 зв.

⁸² *Владимирский-Буданов М.* Украинские староства в первой половине XVI в. – С.43.

⁸³ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V. – С.262–264; ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.200. – Арк.113–113 зв.

⁸⁴ *Владимирский-Буданов М.* Украинские староства в первой половине XVI в. – С.43.

⁸⁵ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V. – С.264–266; ІР НБУВ. – Ф.Х. – Спр.11891. – Арк.7; ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.200. – Арк.118–118 зв.

⁸⁶ *Яковенко Н.М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. ... – С.239.

⁸⁷ Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673. – К., 2002. – С.547.

⁸⁸ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V. – С.280–282.

⁸⁹ Там же. – С.282–283.

⁹⁰ ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.197. – Арк.107 зв. – 108 зв.

⁹¹ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V. – С.297–299.

строку. Остерський староста побудував тут невеличкий замок («за чим и провентовъ не прычини и Москва кгрунтов заграничных одыймовать не будетъ»)⁹².

Як і раніше, остерське боярство перебувало під старостинським контролем, паралельно з пожалуваннями від старости місцева та прийшла шляхта здобувала королівські привілеї. Місцеві бояри отримали цілу низку старостинських надань. 13 червня 1594 р. М.Ратомський дав землю біля Носівки Павлові Середі, 30 грудня того ж року – Павлові Чесніковичу; 18 березня 1595 р. – Семенові Середі; 12 червня 1596 р. – Юркові Білику⁹³. 26 червня 1595 р. с. Козар Сигізмунд III надав Ярмолі Ходкевичу (остерському сотнику⁹⁴ в 1603–1604 рр.)⁹⁵. Село належало ще Лавріну Ратомському, але 15 грудня 1603 р. староста М.Ратомський уступив Козари брацлавському підкоморію Лавріну Пясочинському. Село знаходилося між Остром та Бобровицею («до московського кордону лежачий»)⁹⁶. За даними Г.Литвина, Пясочинський, окрім Козар, отримав ще Носівку⁹⁷. 4 жовтня 1611 р. Сигізмунд III надав володимирському військовому Флоріану Олешку з дружиною Агнешкою Радзівевиць привілеї на «пустош» Козари⁹⁸. До 1614 р. остерські бояри і староста М.Ратомський поширили свій вплив на городища Козар та Носівки⁹⁹. Це викликало конфлікт з Ф.Олешком, адже 14 березня 1614 р. був заключний декрет між Олешком, з одного боку, та остерськими боярами і старостою – з іншого. В документі йшлося про розмежування «добрами» у с. Козари в Носівських ґрунтах¹⁰⁰. На думку П.Кулаковського, близько 1619 р. Носівка вже була не урочищем, а населеним пунктом¹⁰¹. Наступного року справу про належність Носівки розглядали королівські комісари, які визнали її за Остерським староством¹⁰². На сеймі 1623 р. Сигізмунд III згадав Носівський замок (у подальшому містечко потрапить до Киселів) серед знищених під час війни¹⁰³.

25 квітня 1596 р. Сигізмунд III надав остерським боярам привілеї, який залишав за ними лише обов'язок несення військової служби зі звільненням від усіх інших повинностей. Представниками, які захищали права бояр від свавілля місцевого старости, були Іван Степанович Хомаздич (Гломазда) та Лучко Борздевка¹⁰⁴.

12 червня 1596 р. Юрко Білик отримав підтвердження на землі поблизу Носівки. Цій родині також належало урочище Лукажевське (Лукарівське)¹⁰⁵. 5 квітня 1600 р. остерські бояри Іван і Кристоф Біликови з іншими родичами звернулися до Сигізмунда III та пред'явили йому пожалування на свої маєтності (Лукарівський і Підлісочний ґрунти) від колишнього остерського старости Лавріна Ратомського. Сигізмунд підтвердив давнє старостинське пожалування («заховуем

⁹² Там же. – С.312–313.

⁹³ Бузун О. Історія Остерщини (нариси історії). – С.91–92; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої... – С.246–247; *Bobinski W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy...* – S.234.

⁹⁴ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V. – С.300, 309–312.

⁹⁵ Бузун О. Історія Остерщини (нариси історії). – С.90; *Bobinski W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy...* – S.234, 237.

⁹⁶ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.204. – Арк.7 зв. – 8; *Bobinski W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy...* – S.234, 237.

⁹⁷ Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.196.

⁹⁸ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.205. – Арк.32–32 зв.; Спр.206. – Арк.72–72 зв.; *Bobinski W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy...* – S.234, 237.

⁹⁹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої... – С.247.

¹⁰⁰ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.206. – Арк.17–19; Бузун О. Історія Остерщини (нариси історії). – С.91.

¹⁰¹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої... – С.247.

¹⁰² Бузун О. Історія Остерщини (нариси історії). – С.92.

¹⁰³ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої... – С.247.

¹⁰⁴ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V. – С.274–275.

¹⁰⁵ Кривошея В. Козацька еліта в Національній революції середини XVII ст. (Гетьманат Юрія Хмельницького) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – Вип.39. – К., 2008. – С.19.

спокойно владети»¹⁰⁶. 21 січня (за іншими джерелами 29 січня) 1602 р. Стефан, Іван, Григорій Біликовичі та Ждановичі отримали на «доживотному» праві королівського листа на володіння землею Жданичі¹⁰⁷. 7 травня 1602 р. остерські бояри Жулинські (Жилинські) віддали с. Ялмінки (Єлмінки) боярам Муховським, зі збереженням усіх повинностей. Передачу затвердила королівська канцелярія¹⁰⁸. 1 березня 1597 р. Сигізмунд III надав остерському боярину Якубу Штоді (Шкоді) та його дружині Масюті Гломазді привілеї на Дорогінську оранку¹⁰⁹.

Десь на початку XVII ст. київський шляхтич Василь Ходика заволодів с. Карпилівка¹¹⁰. На рубежі XVI–XVII ст. остерські бояри Муховидовичі (Муховські) втратили родову маєтність Муховидовичі. У 1602 р. разом із Жиличами вони придбали в бояр Жукинських с. Ялмінки (Євмінки)¹¹¹. Між іншим, 1602 р. на Подніпров'ї був неврожайним, що подекуди призводило до голоду¹¹². Можливо, це якимось було пов'язано зі втратою маєтності Жукинськими. 7 листопада 1603 р. бояри Муховицькі уступили Яску Балиці «до живота» с. Ялмінки із землею Муховщиною¹¹³.

Того ж таки 1603 р. с. Ялмінка (Євмінка) дісталася у володіння вже згаданому київському підвоеводі (1600–1608 рр.) та стольнику (1613, 1619–1629 рр.¹¹⁴) В.Вільгорському. Надаючи позики під заставу землеволодінь, він швидко збільшував свої маєтності. Не пізніше 1606 р. до нього перейшло й с. Чернін, котре заставили Скуміни-Тишкевичі¹¹⁵. До 1618 р. якимись маєтностями у селі володіла Катерина Лядська-Скуміна¹¹⁶. На початку XVII ст. Скуміни-Тишкевичі продали певну частину Черніна Межигірському монастирю¹¹⁷. І.Лучицький наводив відомості про якийсь продаж Петра Скуміна-Тишкевича, що відбувся 1618 р.¹¹⁸ Помер Скумін-Тишкевич у 1619 р., не залишивши нащадків, але встиг передати землі рідним братам Андрієві та Михайлу¹¹⁹.

Село Ялмінку (Євмінку) у В.Вільгорського намагався відібрати остерський староста М.Ратомський. 20 серпня 1612 р. між ними було підписано декрет щодо цього поселення¹²⁰. У 1616 р. київському стольнику В.Вільгорському належали Євмінка, Нові та Старі Кургани й Беремицьке¹²¹. Після його смерті в 1618 р. всі маєтності дісталися дружині Софії з роду Єловицьких. Відомо, що Захарій Єловицький у 1613 р. був секретарем Сигізмунда III та отримав від нього Рожни, Світільнів, Літки¹²². Після 1618 р. Ратомському вдалося заволодіти Євмінкою, яка зазначалася його володінням у 1622–1624 рр.¹²³

¹⁰⁶ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.202. – Арк.60–60 зв.

¹⁰⁷ Там само. – Арк.117 зв. – 118; Бузун О. Історія Остерщини (нариси історії). – С.90.

¹⁰⁸ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.202. – Арк.118–118 зв.

¹⁰⁹ Там само. – Спр.201. – Арк.106–106 зв.

¹¹⁰ Пиріг П., Конопля Ю. З історії села Карпилівки на Козелеччині // Сіверянський літопис. – 2017. – №3. – С.30.

¹¹¹ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.202. – Арк.118–118 зв.

¹¹² Короткі українські регіональні літописи. – К., 2016. – С.138–139.

¹¹³ ЦДІАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.204. – Арк.3 зв. – 4 зв.

¹¹⁴ Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.205; Urzędnicy województw Kijowskiego i Czernihowskiego XV–XVIII w.: Spisy... – S.61.

¹¹⁵ Litwin G. З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.270, 297; IP НБУВ. – Ф.П. – Спр.30540. – Арк.7.

¹¹⁶ ВРАУ-РАН Кг. – Rkp.s.272. – S.4–6.

¹¹⁷ Лучицький І.В. Гетман Мазепа і остерские общие земли // Киевская старина. – 1892. – №1. – С.110.

¹¹⁸ IP НБУВ. – Ф.66. – Спр.59. – Арк.23.

¹¹⁹ Litwin G. З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.270, 297.

¹²⁰ Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воеводства) 1569–1673. – С.548.

¹²¹ Бузун О. Історія Остерщини (нариси історії). – С.79; Александрович М.Н. Остерський уезд. – С.78.

¹²² Александрович М.Н. Остерський уезд. – С.30–31; Litwin G. З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.270, 297; Urzędnicy województw Kijowskiego i Czernihowskiego XV–XVIII w.: Spisy... – S.61.

¹²³ Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.195–196.

24 січня 1604 р. в архів королівської канцелярії був вписаний текст декрету, за яким остерські бояри Іван, Дмитро та Захарій Беремицькі поступилися коронному інстигаторові Криштофові Чижевському селом Беремицьким на р. Десна¹²⁴.

Своєму слугі Остафієві Романовичу Віткевичу староста М.Ратомський пожалував Єликівську (в іншому джерелі – Шобліковську¹²⁵) «путош» біля с. Літковиці («даем ему отчизну называемую цю Еликовскою пустышю у с. Летковичи лежачую [...] з огородами, з селищами, з садами, з zostалими озерами змежним, з боярами тамошними летковскими»). В копії кінця XVIII ст., що зберігалася в архіві Видубицького монастиря, документ помилково датовано 1548 р., що не дозволяє нам точно визначити час пожалування. 10 березня 1607 р. О.Віткевич продав свої літківські маєтності остерському бояринові Грицьку Поянину (Пуяну) «за суму пенязей шесть коп грошей шест денег литовских». Новий власник мав відбувати боярські повинності («к грунту такую повинность полнить, яко иншие бояре у летковичах полняют») ¹²⁶.

11 лютого 1611 р. Сигізмунд III, перебуваючи у військовому таборі під Смоленськом, дозволив продаж («уступлене») сіл Боденковичі («Богдянковичи») та Крехаїв («Крахаев») київському писареві Вронкевичу¹²⁷. У 1613 р. Боденьки стали власністю Захарія Єловицького¹²⁸. Якоюсь частиною цього села в 1618 р. володів Ян Кімбар Грязновецький¹²⁹.

30 березня 1612 р. Михайло Ратомський дав Юрієві Орловському та Юркові Білику Гаденовшину, що біля Махниці (між Десною та р. Смолянка). Того ж самого дня староста затвердив два озера над Десною неподалік Махниці за Ярошем Бронувицьким (Барановським?)¹³⁰. Рід Бронувицьких (Брановських) активно скуповував землі на Остерщині від 1630 р.¹³¹

У 1613 р. Жукинські позивалися проти Криштофа Немирича з приводу його нападу на їхні дідові добра¹³². 1616 р., під час проведення королівської ревізії, бояри Проскури, Жукинські та Ясінський не змогли пред'явити ревізорам документів на право власності¹³³. 12 березня того року було підписано декрет, який затверджував передачу Толкачами-Жукинськими маєтностей у с. Жукин Миколаєві Пліхті¹³⁴.

У 1613 р. королівський секретар (до цього уряду він був руським писарем у коронній канцелярії) Захарій Єловицький разом зі вже згаданими Боденьками отримав від Сигізмунда III села Рожни, Світільнів і Літки. На ці ж маєтності претендував син земського судді Київського воєводства Стефан Янович Аксак, який завадив Єловицькому вступити у володіння¹³⁵.

Після 1618 р. до Єловицького перейшов Виповзів, а 1624 р. – Євминка¹³⁶. Частина Літок і «других» Літок (Колінець) у 1616 р. були замковими селами, на які претендував Ян Аксак¹³⁷.

¹²⁴ ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.204. – Арк.21 зв. – 22.

¹²⁵ Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря в Києві XVII–XVIII ст. – С.190.

¹²⁶ ІР НБУВ. – Ф.П. – Спр.27818. – Арк.1–2.

¹²⁷ Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673. – С.547.

¹²⁸ *Litwin H.* Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.195.

¹²⁹ *Bobiński W.* Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.237.

¹³⁰ *Бузун О.* Історія Остерщини (нариси історії). – С.90.

¹³¹ ЦДДАК України. – Ф.1471. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.53, 120 зв.

¹³² *Bobiński W.* Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.234.

¹³³ *Бузун О.* Історія Остерщини (нариси історії). – С.45.

¹³⁴ ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.207. – Арк.116 зв. – 117.

¹³⁵ *Александрович М.Н.* Остерський уезд. – С.30–31; *Лімвін Г.* З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.298; *Rulikowski E.* Opis powiatu Wasilkowskiego... – S.47–50.

¹³⁶ *Rulikowski E.* Opis powiatu Wasilkowskiego... – S.47–50; *Лімвін Г.* З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.298.

¹³⁷ *Александрович М.Н.* Остерський уезд. – С.79; *Бузун О.* Історія Остерщини (нариси історії). – С.80.

Єловицький судився з остерським старостою. 7 травня 1615 р. було підписано судовий декрет, в якому спірними територіями зазначалися містечко Світильнів над р. Трубіж, Рожни над Десною, села Єрилов(ичі), Бердів, Носівка та Бобровицький «остров»¹³⁸. Відомо, що близько 1619 р. остерські бояри Жукинські судилися з Єловицькими за «добра» Жукин над Десною¹³⁹. 13 травня 1620 р. подружжя Єловицьких та бояри Жукинські підписали декрет, в якому останні звинувачували Єловицького в незаконному забиранні в них ґрунтів, оранок, сіножатей, борів, дібров, «островов», уходів та іншого біля с. Боденьковичі¹⁴⁰. Через два дні з'явився схожий декрет – тепер претензії до Єловицького висували остерські міщани, в яких було відібрано «добра» Летковичі (с. Літки) над р. Десна¹⁴¹. 6 червня 1620 р. в королівському суді розглядалася справа за володіння городищем Світильнів над р. Трубіж, с. Рожни над р. Крехаїв, селами Бердів, Носівка та Забобрицьким «островом»¹⁴². У грудні того ж року Єловицький знову судився з Аксаками за згадані маєтності¹⁴³. 21 січня 1621 р. був підписаний декрет у судовій справі¹⁴⁴, у березні 1624 р. – ще один декрет¹⁴⁵. Процес мав усі шанси затягнутися на роки, тому 18 березня 1624 р. рішенням суду було заборонено вести будь-які справи щодо належності с. Літковичі¹⁴⁶.

Після багаторічної судової тяганини королівському секретареві вдалося заволодіти частиною пожалуваних йому маєтностей та навіть набути нових, адже 1628 р. його володіння в Остерському старостві склалися з майже 60 димів. На правах пожиттєвої посесії йому належали Євмінка, Боденькі, Виповзів і Літки (Літківці). Відомо, що Єловицькому вдалося зробити кар'єру – його двічі обирали послом на сейм (1626, 1629 рр.), він був одним із кандидатів у земські судді, від 1619 р. обіймав уряд київського стольника, – але закріпитися на Київщині не зміг. Після його смерті всі землі було повернуто до державного фонду. Певні маєтності у воєводстві зберіг хіба що Олександр Єловицький, який одержав у володіння колишню застава Вацлава Вільгорського – волость Веледники, що на Овруччині¹⁴⁷.

Бояри Білики 26 червня 1614 р. придбали землі між Остром та болотом Рожище¹⁴⁸. Посесорами Лукарівського ґрунту вони згадані в матеріалах люстрації 1616 та 1622 рр.¹⁴⁹ 22 жовтня 1620 р. докупили землі біля болота Рожища в Корнія Кудіна і його дружини за 10 грошей («по болото Рожище при той же ниве в дедичной, всплош нива кудиновская другая от тиж же поименных Беликов и того же Корнила Кудинова в том же году 1620 куплено близко болота»). Родина володіла цією маєтністю щонайменше до кінця XVII ст., коли на цю землю претендував магістрат Остра¹⁵⁰. 25 лютого 1627 р. остерський боярин Іван Білик передав право на свій маєток з обов'язком відбудовання служб синові Михайлові¹⁵¹.

¹³⁸ ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.206. – Арк.90–92.

¹³⁹ Там само. – Спр.209. – Арк.76 зв. – 79.

¹⁴⁰ Там само. – Арк.104–105 зв.

¹⁴¹ Там само. – Арк.107 зв. – 110 зв.

¹⁴² Там само. – Арк.115 зв. – 117 зв.

¹⁴³ Там само. – Арк.153–154.

¹⁴⁴ Там само. – Арк.225–229.

¹⁴⁵ Там само. – Арк.353 зв. – 356 зв.

¹⁴⁶ Там само. – Арк.351–353 зв.

¹⁴⁷ Бузун О. Історія Остерщини (нарис історії). – С.88; Литвін Г. З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.298.

¹⁴⁸ ІР НБУВ. – Ф.ХІV. – Спр.625. – Арк.86–87.

¹⁴⁹ Александрович М.Н. Остерский уезд. – С.80; Бузун О. Історія Остерщини (нарис історії). – С.86–100.

¹⁵⁰ ІР НБУВ. – Ф.ХІV. – Спр.625. – Арк.86–87.

¹⁵¹ ЦДДАК України. – Ф.1471. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.7 зв. – 8.

Під час проведення королівської люстрації 1616 р. посесори урочища Звезжовець біля с. Дорогінка зазначали першим володарем маєтності боярина Семена Сенчінова (за наданням М.Ратомського). Після його смерті земля відійшла Якову Шкоді. Але коли виріс син Сенчінова, почав судитися зі Шкодою за батькову маєтність. Десь до 1616 р. половину її Сенчінов продав Янові Лохайському¹⁵².

У 1616 р. Боденьки залишалися в пожиттєвій посесії королівського секретаря Захарія Єловицького¹⁵³. Колись прикордонна Надинівка на землі «Гаденовцизна», що раніше виконувала функції спостережного форпосту та знаходилася біля впадіння р. Смолінка у Десну, була віддана старостою М.Ратомським шляхтичеві Юрію Орловському й бояринові Юрку Білику¹⁵⁴.

У 1616 р. люстратори називали Козар селом, до якого належало урочище Дорогінка, що було на схід від Носівки в межириччі Остра й Удаю¹⁵⁵. 12 березня 1619 р. королівським декретом на остерських міщан і бояр накладено баніцію у справі проти володимирського войського Ф.Олешка за заволодіння добрами Козари на Носівщині¹⁵⁶. За даними В.Бобінського, цей наказ виконано не було¹⁵⁷. Відомо, що в 1616–1617 рр. Ф.Олешко володів Виповзовом і Козарами, а 1618 р. отримав якийсь Городець в Остерському старостві¹⁵⁸. Із приєднанням у 1618 р. Чернігівщини до Речі Посполитої Козари стали спірною маєтністю. У березні 1623 р. як «пусте» селище Чернігівського капітанства було віддане Михайлові Ясликовському, але залишилося у складі Остерського староства. У матеріалах люстрації 1628 р. Козар із сусіднім Ржавцем вписані як нові слободи. Цей статус зберегли й під час люстрації 1636 р.¹⁵⁹

Як зазначалося, Флоріану Олешку дістався Виповзів¹⁶⁰. 11 травня 1618 р. він разом із дружиною уступив це село Янові Кімбару Храковському та його дружині¹⁶¹. Певна частина Виповзова після 1618 р. перейшла як пожиттєве володіння й до київського стольника Єловицького¹⁶².

По смерті Михайла Ратомського в 1626 р. Остерське староство перейшло на «доживотному» праві Ереміану (Ремігіану) Залеському¹⁶³. Так перервалися кілька десятиліть остерського старостування родини Ратомських, адже в Михайла були лише доньки – Софія, Марина та Гелена¹⁶⁴. З цього періоду землі на Остерщині активно набувала польська шляхта, у тому числі ветерани війни за Чернігово-Сіверщину.

На території Остерського староства був оселений значний контингент військовослужбової людності. У другій половині XVI – на початку XVII ст. більшість

¹⁵² Бузун О. Історія Остерщини (нарис історії). – С.79; *Александрович М.Н.* Остерский уезд. – С.80–81.

¹⁵³ *Александрович М.Н.* Остерский уезд. – С.29.

¹⁵⁴ *Александрович М.Н.* Остерский уезд. – С.25; Бузун О. Історія Остерщини (нарис історії). – С.44; *Bobiński W.* Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.235.

¹⁵⁵ *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої... – С.247.

¹⁵⁶ ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.207. – Арк.117–118 зв.

¹⁵⁷ *Bobiński W.* Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.234, 237.

¹⁵⁸ *Александрович М.Н.* Остерский уезд. – С.79; *Litwin H.* Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.199–200.

¹⁵⁹ *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої... – С.255.

¹⁶⁰ *Bobiński W.* Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.235.

¹⁶¹ ЦДДАК України. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.209. – Арк.15 зв. – 16 зв.; *Litwin H.* Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – S.199.

¹⁶² *Litwin G.* З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – С.298; *Луцицкий И.В.* Гетман Мазепа и остерские общине земли. – С.111.

¹⁶³ *Chłapowski K.* Starostowie niegrodowi w Koronie: 1565–1795... – S.194.

¹⁶⁴ *Bobiński W.* Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.232.

земельних пожалувань як боярству, так і повноправній шляхті робилися на ленному праві, що зумовлювалося необхідністю несення військової служби на прикордонні Речі Посполитої з Московською державою. Однак частина землеволодінь – здобуток повноправної шляхти – поступово втрачали ленний статус і ставали приватновласницькими.

Залюдненням регіону активно займалися остерські старости, місцеве боярство отримувало старостинські листи як на осадження нових, так і на підтвердження старих володінь. Лаврін Ратомський почав активно роздавати численні остерські «пустки» боярам Шульгам, Толкачам, Жукинським, Яцковичам (Рожновським) та ін. Значно більше пожалувань знаємо за його сином Михайлом. До нашого часу дійшли відомості майже про два десятки осаджень боярам на ленному праві, завдяки яким з'явилися м. Бобровиця (Волин), с. Кобижча, було роздано численні землі біля Носівки.

У зазначений період на Остерщині фіксується помітний приплив шляхти з Волині та Київщини. Згадаємо хоча б службовця К.Острозького Вацлава Вільгорського, котрий у 1580 р. отримав давні боярські села Крехаїв і Боденьки. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. маєтностями на Остерщині заволодівають Аксаки, Пясочинські, Тиші-Биковські.

Набуття нових земель повноправною шляхтою почасти відбувалося за рахунок дрібного остерського боярства. В більшості випадків ці землі купувалися. Так, на Остерщині з'явилися володіння шляхтичів Вільгорських (Вельгорських), Віткевичів, Вороничів, Вронкевичів та ін. Через продаж (часто зі збереженням ленних обов'язків) позбулися своїх ґрунтів бояри Беремицькі, Боденьковські, Жуки, Мухойдовичі, Толкачі-Жукінські та ін. В окремих випадках землі просто відбиралися або ж грабувалися (згадаємо скаргу за розорення Жукінського ґрунту в 1600 р. бояр Жукінських на шляхтичів Тиш-Биковських та Я.Балику). Село Козари було відібране володимирським військом Ф.Олешком у бояр та міщан Остра. Значною мірою це полегшувалося втратою пожалувань. Наприклад, у 1616 р. деякі остерські бояри не змогли надати королівським люстратором жодних документів, що загалом не було рідкістю на прикордонні. Лише незначній їх частині (тим самим Біликам) удалося не лише зберегти маєтності, але й розширити ареали своїх володінь.

Прихід у регіон великих землевласників активізував процеси перерозподілу земельного фонду. Найбільш прибуткові посілости регулярно змінювали своїх володільців. Особливо цінувався Виповзів із належним до нього деснянським перевозом. В означений період господарями цього села були С.Клопоцький (від 1579 р.), Л.Пясочинський (із 21 травня 1593 р.), Ф.Олешко (від 1616–1617 рр.), З.Єловицький (після 1618 р.). Нерідко за маєтності точилася судова боротьба. Тиші-Биковські в різні часи судилися з Клопоцькими та Бистрицькими за с. Лутава, Велебновські та Єзерські – за с. Крехаїв, остерський староста М.Ратомський позивався з Ф.Олешком за Козари й Носівку. Окремої уваги заслуговує протистояння Я.Аксака з М.Ратомським і судові перипетії нащадків Аксака та Єловицького.

Цікаво, що активне проникнення польської аристократії розпочалося лише з приєднанням Чернігово-Сіверщини до Речі Посполитої, коли після війни з Московською державою 1609–1618 рр. Остерщина перестала бути прикордонною територією.

REFERENCES

1. Aftanazy, R. (1997). Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. *Ziemie ruskie Korony: Województwo kijowskie oraz uzupełnienia do tomów 1–10*, (11 vols.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [in Polish].
2. Berezenko, B., Lukin, D. (2017). Lyst-uhoda mizh Filonom Kmitoiu Chornobylskym ta bratiejem monastiria sviatoho Mykolo Pustynskoho (1585). *Ukraina Litvanica*, 4, 220–213. [in Ukrainian].
3. Blanutsa, A. (2017). *Zemelna polityka Jagelloniv na ukrainskykh terenakh Velykoho kniazivstva Lytovskoho (1440–1572 rr.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Bobiński, W. (2000). *Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy: Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. [in Polish].
5. Brekhunenko, V.A., Kovalskyi, M.P. (1990). Sotsialna borotba v misti Oster naprykintsi XVI – pochatku XVII st. *Pytannia istorii Prydniprov'ia: Masovi ta suspilno-politychni rukby*, 13–23. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
6. Buzun, O.V. (2010). *Istoria Ostersbchyny (narysy istorii)*. Chernihiv: Siverianskyi litopys. [in Ukrainian].
7. Chłapowski, K. (2017). *Starostowie niegrodowi w Koronie: 1565–1795 (Materiały źródłowe)*. Warszawa: Bellerive-sur-Allier. [in Polish].
8. Ihnatenko, I. (2019). Chernihivshchyna v Livonskii viini. *Siverianskyi litopys*, 1, 17–32. [in Ukrainian].
9. Kryvosheia, V. (2008). Kozatska elita v natsionalnii revoliutsii seredyiny XVII st. (Hetmanat Yurii Khmelnytskoho). *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy*, 39, 7–36. [in Ukrainian].
10. Kulakovskiy, P. (2006). *Chernihovo-Siversbchyna u skladі Rechi Pospolytoi: 1618–1648*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
11. Litvin, H. (2016). *Z narodu ruskoho: Shliakhta Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny (1569–1648)*. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].
12. Litwin, H. (2000). *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper. [in Polish].
13. Odnorozhenko, O. (2012). Shliakhetska heraldyka kyivskoi zemli XV – pershoi polovyny XVII st. za arkhivnymi dzherelamy ta materialamy sfrabistychnoi kolekcii muzeiu Sheremetievkyh. *Sfrabistychnyi sborchornyk*, II, 99–185. [in Ukrainian].
14. Pyrih, P., Konoplia, Yu. (2017). Z istorii sela Karpylivky na Kozelechchyni. *Siverianskyi litopys*, 3, 27–38. [in Ukrainian].
15. Yakovenko, N.M. (2008). *Ukrainska shliakhta z kintsia XIV do seredyiny XVII st. (Volyn i Tsentralna Ukraina)*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].

Ihor KONDRATIEV

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
 Professor at Department of World History and International Relations,
 T.H.Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"
 (Chernihiv, Ukraine), kondratt1972@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0696-2254>

The Starostvo of Oster in the Second Half of the Sixteenth – Early Seventeenth Centuries: The Formation of the System of Land Ownership

Abstract. The purpose of the research is to reveal the process of formation of the system of land holdings in the starostvo of Oster in the second half of the sixteenth - early seventeenth centuries. The research methodology was based on the use of problem-chronological, historical-genetic, historical-comparative and logical-theoretical methods. The problem-chronological method involves the systematization of facts in chronological order, which allows us to reconstruct historical events in the light of causation. The historical-genetic approach has allowed us to highlight the regional specificity of the formation of the system of land tenure in the starostvo of Oster. The use of a historical-comparative approach made it possible to reconstruct the evolution of social and economic relations, in particular, to consider land claims in the region on a chronological and territorial basis. The scientific novelty attempt was made to comprehensively reconstruct the process of formation of a system of land holdings in starostvo of Oster in the second half of the sixteenth – early of the seventeenth century. **Conclusions.** In the second half of the sixteenth – early seventeenth centuries the formation of the system of land tenures in starostvo of Oster (Kyiv Voivodship) continued. The largest tracts of land were distributed by the starosta Lavrin and Mykhailo Ratomski. The establishment of settlements, most of which were granted by law, were directly dependent on the needs of the military organization of the region. During this period a significant influx of nobles from Volyn and Kyiv region was recorded. The active penetration of the Polish aristocracy began only at the beginning of the seventeenth century.

Keywords: starostvo of Oster, land grants, land tenure system, Lavrin Ratomskiy, Mykhailo Ratomskiy.